
Hariz ŠARIĆ¹

Povezanost prostitucije s drugim sociopatološkim pojavama u Federaciji Bosne i Hercegovine

Connection of Prostitution with Other Sociopathological Apperierance in F B&H

---

1. Uvod

Historijski gledano, fenomen prostitucije star je gotovo koliko i ljudsko društvo. Za prostituciju se uobičajeno kaže da je to „najstariji zanat na svijetu“. Prema prostitutki kao ličnosti vlada negativan odnos, praćen opštom društvenom osudom, etiketama i odbacivanjem. «Prostitutka je ekstremni izraz potčinjenosti žene, njenog tretiranja kao robe, «stvari», i korištenje isključivo seksa za materijalnu egzistenciju. »²

U Evropi se javne kuće javljaju od XIII stoljeća. Razvoj svakog društva u većini je praćen nizom socijalno-patoloških pojava, pa su i javne kuće i mjesta prostituisanja postala neodvojivi dio društvenog života. U svim epohama i u društvima u kojima je vladala bijeda i siromaštvo, zajedno sa svim drugim popratnim pojavama (sistem bez socijalne zaštite, kriminal, prosjačenje, skitničenje, kocka, alkoholizam, zloupotreba opojnih droga, maloljetnička delikvencija, silovanje, ucjene, teški delikti) , istovremeno zabilježen je i porast prostitucije.

Iako je bilo pokušaja da se prostitucija kao «socijalno zlo» uništi u «savršenim društvima» na putu u komunizam, prostitucija je procvjetala u bivšim zemljama istočnog bloka, ali bez zakonske regulative.

Danas, možemo ustvrditi, da je komercijalizovana seksualnost postala sastavni dio društvene strukture, a njen najogoljeniji vid je prostitucija.

---

¹ Dr. sci

² Špadijer-Džinić, J.: *Socijalna patologija(sociologija devijantnosti)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.

Prema najnovijim istraživanjima u suvremenom i modernom svijetu, «seksualna industrija» je u ekspanziji. Ovdje je riječ je o fenomenu koji je, do sada, u svijetu detaljnije, a kod nas površno i fragmentarno privlačio pažnju istraživača u humanističkim naukama.

Kasnih 1990-ih sprovedene su ili predložene neke radikalne i inovativne pravne reforme, u pogledu regulisanja prostitucije, u većini evropskih zemalja.

Iz rezultata sprovedenog istraživanja na području Federacije Bosne i Hercegovine u periodu od 1996. do 2000. godine³, nesporno je da prostitucija postoji i da pokazuje tendenciju širenja i ispoljavanja kroz nove oblike: posredovanje, podvođenje i omogućavanje vršenja bluda čak i sa maloljetnim licima. Opređeljujući se za istraživanje ove socio-patološke pojave u Federaciji Bosne i Hercegovine, pošli smo od činjenice da je u neposrednom poslijeratnom petogodišnjem periodu prostitucija postala intenzivna pojava i da se iz dana u dan povećavala, što rezultati provedenih istraživanja neumoljivo potvrđuju. Za samo pet godina poslije rata prostitucija u Bosni i Hercegovini, pa samim tim i u Federaciji Bosne i Hercegovine, prerasla je u pravu industriju. Svjedoci smo da su posljednjih godina osnovane mnoge agencije za pružanje raznih erotskih i drugih usluga: poslovna pratnja, zajednički izleti, ekskurzije, poznanstva i sl. gdje posrednici ubiraju veliki dio prihoda, te ostvaruju i odgovarajuću zaradu.

Ključne riječi: prostitucija, osobe ženskog spola, Federacija Bosne i Hercegovine, socijalna zaštita, kriminalitet, prosjačenje, skitničenje, kocka, alkoholizam, narkomanija, samoubistva, prevencija, rehabilitacija.

2. Prostitucija i kriminalitet

Prema većini istraživanja, prostitucija je neodvojiva od organiziranog kriminala najvišeg ranga. U literaturi se prostitucija smatra značajnim kriminogenim faktorom, upravo zato što je, kao negativna društvena pojava, često povezana sa vršenjem kriminalne djelatnosti. Prije svega, sa prostitucijom su povezane razne krađe, podvođenja, preljube, silovanja, ubistva sa seksualnim motivima, razne perverzije i druga krivična djela. Uostalom, zna se da i same prostitutke često vrše krivična djela, kao što su potkradanje mušterija, ucjene, krađe po radnjama, krijumčarenje opojnih droga, a nerijetko se bave i špijunskim aktivnostima. Prostitutke se često povezuju sa kriminalcima višeg ranga i organizovanim kriminalnim bandama.

---

³ Šarić Hariz: «Fenomen prostitucije u Federaciji BiH u periodu 1996. –2000. godine), doktorska disertacija, juli, 2005. god.

Učesnici u organiziranom kriminalu zasigurno znaju i primjenjuju pravilo da je - lakše trgovati ljudima nego drogom. Kriminal, kad je u pitanju prostitucija je, zapravo, gusto prepletena mreža, u koju su upleteni, osim trgovaca ljudima, makroa i ugostitelja, još i korumpirane vlasti i oni koji treba da se bore sa ovim kriminalom.

Dosadašnja saznanja pokazuju da postoji stalna tendencija povezivanja određenih socio-patoloških pojava, što se potvrdilo i u sprovedenom istraživanju fenomena prostitucije u Federaciji BiH u periodu 1996-2000. godine. Tako se prostitucija i kockanje povezuju sa organizovanim kriminalom, a samoubistva sa alkoholizmom i donekle mentalnim poremećajima.

Različite, po društvo štetne aktivnosti uzajamno su povezane, podstiču i pomažu jedna drugu. Istovremeno, one se međusobno zajednički kontrolišu, jer su im i interesi međusobno povezani. Ovakva njihova višestruka povezanost je ujedno i uslov njihovog postojanja i efikasnog djelovanja, posebno organizovanog kriminala, koji različitim oblicima ucjena kontroliše korupciju, kocku, narkomaniju, alkoholizam i, naravno, prostituciju, ali i mnoge druge po društvo štetne aktivnosti.

Prostitucija je oduvijek bila jedan od važnih izvora prihoda organizovanog kriminala, posebno je to danas, kad je organizovani kriminal postao značajan ekonomski i finansijski faktor u mnogim zemljama svijeta. Prema Markoviću T. (1965, str. 61) «nijedna nemoralna aktivnost ne okuplja, s različitih naslova, više svijeta od prostitucije».

Mjesta gdje se prodaju seksualne usluge često predstavljaju punktove organizovanog kriminala, gdje se sakupljaju, pripadnici «podzemlja». Takve primjere nalazimo skoro u svim zemljama, a naročito u Zapadnoj Evropi i SAD. Međutim, pojedine organizacije, naročito one koje su registrirane i legalno posluju u drugim oblastima djelatnosti, ali se u pojedinim segmentima bave i kriminalnom djelatnošću, uvijek će nastojati da usavrše svoju kriminalnu djelatnost, obezbjeđujući njenu zaštitu, pa će s tim ciljem i insistirati na uspostavljanju odgovarajućih veza sa pojedinim uticajnim licima iz političkog i ekonomskog života.

«Takva nastojanja ovih organizacija u pogledu zaštite njihove kriminalne djelatnosti predstavljaju indiciju koja se ne smije previdjeti, jer ukazuje na mogućnost usavršavanja i jačanja pozicija pojedinih

oblika kriminalne djelatnosti ovih organizacija, što stvara uslove za njihov dalji razvoj ka pojedinim oblicima organizovanog kriminaliteta. Prostitucija i jeste jedan od pogodnih načina da se pojedina lica dovedu u kompromitujuću situaciju u kojoj će biti izložena određenim ucjenjivačkim zahtjevima, čije ispunjenje podrazumijeva pružanje odgovarajuće zaštite kriminalnoj djelatnosti konkretne organizacije, ali i vršenje drugih nezakonitih radnji». ⁴

Špadijer-Džinić J. (1988, str. 13) ističe gledište da je: «prostytucija jedan tip viktimizacije žene, a ne delikt bez žrtve» i da je takvo gledište prihvaćeno u većini savremenih studija o prostituciji i u radnim dokumentima OUN (1985) . Prema istom autoru: «eksploatacija prostitucije drugih ne može se smatrati deliktom bez žrtve, jer krši ljudska prava onih koji su izrabljivani - eksploatacija prostitucije je krivično djelo koje stvara žrtvu, a kriminalcima treba smatrati eksploatore i profitere, podvođače i trgovce na svim nivoima trgovine».

Navedeno potvrđuje ranije izneseni stav, koji susrećemo i u Federaciji BiH, da je prostitucija ipak društveno zlo i negativna pojava koja se javlja u određenim nepovoljnim društvenim uslovima, a razlozi su kako socijalne, tako i individualne prirode. Isto tako, važno je imati u vidu da se djevojke koje svoje tijelo dobrovoljno prodaju za novac razlikuju od onih koje to rade zbog prisile.

Rasprostranjenost prostitucije kao i veza sa organizovanim kriminalom se vidi i iz sljedećih primjera: «Prema podacima Generalnog Sekretarijata Interpol-a, 4 miliona ilegalnih migranata je svake godine eksploatisano kroz prisilni rad, dječji rad i prostituciju. Krijumičarenje stranaca je jedna od najprofitabilnijih kriminalnih aktivnosti. Stvara profit od 5 do 7 biliona US dolara godišnje. »⁵

«Procjenjuje se da se u svijetu prostituira između dva i tri miliona djece, no taj broj sve više raste. Dječja prostitucija najraširenija je u Tajlandu, gdje ta «vrsta» zarade čini 10 do 14% bruto nacionalnog

---

⁴ Bošković Mićo: «Organizovani kriminalitet - prvi dio - kriminološki i kriminalistički aspekti», Policijska Akademija, Beograd, 1998. (str. 99)

⁵ Ganić Muamera: «Uloga Interpola u borbi protiv trgovine ljudima», *Securitas*, Časopis za teoriju i praksu sigurnosti- journal of Security theory and praxeology, Godina 1. Broj 2, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2002. (str.159)

dohotka. Trećina Tajlađana prostituirala se dok su bili maloljetnici. U Meksiku se prostituira 16. 000 djece, u SAD svake godine više od 100. 000 djece postaje žrtvama seksualnog maltretiranja, a u Indiji se prostituira oko 500. 000 djece. Na taj način veliki broj djevojčica izdržava svoje porodice. »⁶

Impozantni su i podaci koji govore o trgovini ljudima, kao naprimjer: «Eksperti koji se u Njemačkoj bave ovom problematikom procjenjuju da se u 15 zemalja Zapadne Evrope godišnje prošvercuje oko 500 hiljada ljudi. Navedenoj cifri treba dodati još 700 hiljada ljudi (većinom nesretnika) koji su širom Evrope podnijeli zahtjeve za azil». ⁷

Istraživanjem prostitucije sprovedenim na području Federacije Bosne i Hercegovine u periodu od 01. januara 1996. godine do 31. decembra 2000. godine, obuhvaćeno je 206 registrovanih osoba koje se bave prostitucijom. Navedeni broj obuhvata osobe ženskog spola koje su zbog prostitucije kažnjene ili evidentirane u policijskim stanicama u općinama i kantonima, odnosno u Federalnom MUP-u, u nekim zdravstvenim ustanovama i službama socijalne zaštite kao i u nevladinim organizacijama. Najveći broj je u Tuzlanskom kantonu 65, zatim Unsko-sanskom kantonu 40, Kantonu Sarajevo 32 prostitutke itd. Oskudnost podataka o prostitutkama, zatim nesigurnost sjećanja, svjesno laganje, odbijanje mnogih žena da priznaju da su bile žrtve seksualnog iskorištavanja itd. – sve to rezultate dosadašnjih istraživanja prostitucije čini manje vjerodostojnim. Ovdje se mora imati u vidu i tvrdnja (Špadijer-Džinić J., 1988, str. 91) da: «nema potpunih i pouzdanih podataka o raširenosti prostitucije u svijetu i u našem društvu». Prema većini provedenih istraživanja fenomena prostitucije, u svijetu do sada, «tamni broj» osoba koja se prostitušu je nekoliko puta veći od poznatog broja, čak do deset puta, pa i više. Otuda su i procjene u tom pogledu različite. Navest ću neke od njih: «u samo 2000. godini u Federacije Bosne i Hercegovine je «prodefilovalo» oko 7000 osoba za koje se sumnja da su primoravane na prostituciju»⁸,

---

⁶ «Dječija prostitucija treći zločin u svijetu», Podaci UNICEF-a, www.avaz.ba, Sarajevo, 14.12.2001.

⁷ Milosavljević Mladen: «Ilegalne migracije, krijumčarenje i trgovina ljudima-planetarni problem-odabrani aspekti-aktuelna situacija u BiH», *Securitas*, Časopis za teoriju i praksu sigurnosti- journal of Security theory and praxeology, Godina 1. Broj 2, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2002, (str 105)

⁸ Dječija prostitucija treći zločin u svijetu», Podaci UNICEF-a, www.avaz.ba, Sarajevo, 14.12.2001.

iako je, prema našem istraživanju, u ovoj godini bilo ukupno evidentirano 50 žena koje su se bavile prostitucijom. Ili naprimjer: «Prema podacima IOM-a (International Organization for Migration) , do 2002. godine, «balkanski koridor» je prošlo 250. 000 žena, samo u Bosni, ostvarujući profit jedan euro godišnje. Mnoge od njih završavaju u javnim kućama Zapadne Evrope. Ured za ljudska prava Misije Ujedinjenih Nacija, u Bosni i Hercegovini, objavio je podatak da na području Bosne i Hercegovine, u 2001. godini, radi oko 260 noćnih lokala u kojima se obavljala prostitucija. U svakom od tih barova radi između četiri i dvadesetpet djevojaka, većinom strane državljanke, koje se pored zabavljanja (igračice, plesačice, konobarice) bave i prostitucijom. Procjenjuje se da u BiH trenutno boravi oko 5. 000 žena, koje su seksualne ropkinje. S druge strane, nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini, koje se naročito bave problemima prostitucije i prisilnog prostituisanja žena, u javnosti iznose podatak da osim spomenutih 260 noćnih lokala, postoji oko 600 objekata u kojima se obavlja prostitucija. Prema njihovu izvješću, broj prostitutki trostruko je veći od objavljenih podataka Misije Ujedinjenih Nacija».⁹

Ustaljena je praksa da se u svijetu iz svih oblasti stvaralaštva razmjenjuju najrazličitiji podaci, pa i podaci o prostituciji, koji su, slobodno se može reći, alarmantni. Prema izvještaju Interpola za 2000. godinu, ti podaci pokazuju da je trgovina ljudima, treći po veličini izvor profita za organizirani kriminal, odmah nakon trgovine drogom i naoružanjem.

O odnosu prostitucije, trgovine ljudima i organizovanog kriminala govori stav Međunarodne pravne grupe za ljudska prava u BiH: «Trgovina ljudima je jedan od najtežih zločina u istoriji čovječanstva. Posljednjih godina druge polovine XX vijeka ocijenjena je kao oblik modernog ropstva, posebno zato što su, žrtve trgovine ljudima, kao tradicionalni robovi, eksploatisane i izložene torturi sa ciljem sticanja finansijske dobiti njihovih eksploatatora. Velike dobiti stečene trgovinom ljudima, koja se širom svijeta smatra jednom od najprofitabilnijih ilegalnih trgovina, privlače veliki broj udruženja organizovanog kriminala, prisiljavajući one koji su već u toj industriji da formiraju labavo organizovanu poslovnu mrežu, kako bi zaštitili svoj rad i profite.

---

⁹ Duško Miljuš, www.vecernijelist.hr, Večernji list, Mostar, 08.08.2002.

Teško je tačno znati koliko je ova pojava raširena, zbog tajne prirode trgovine ljudima. Međutim, na osnovu dobijenih dokaza može se reći da je to jedan ogroman posao u koji je umiješan veliki broj ljudi. »¹⁰

«Regionalni plan za borbu sa organiziranim kriminalom za Balkan urađen je u Atini 2000. godine..., ... što se tiče nivoa korupcije Bosna i Hercegovina se ne nalazi na listi korumpiranosti u svetu. Ona se spominje kao koristan primjer međunarodne institucionalne pometnje». ¹¹

«Industrija seksa» predstavlja najžešću eksploataciju žena, sve u svrhu sticanja ogromne dobiti i zarade za pojedince, kao u malo kojoj vrsti biznisa. Tako je trgovina ženama i njihova seksualna eksploatacija kao seksualnih robova, postala transnacionalni biznis u kojem se brišu kulturne razlike. Zajednički i jedini interes je novac. Sa prostitutkom, rame uz rame, žive «ljudi sa ulice», narkomani, alkoholičari, dileri, homoseksualci, boemi, usamljenici, podvodači, šverceri, došljaci, iskompleksirani intelektualci, nemoralni policajci i drugi. Međutim, zbog općenito negativne reakcije društva na pojavu prostitucije, prostitutka pribježište traži među onima koji su u sličnoj situaciji, zbog međusobne podrške, ohrabriranja i eventualne pomoći.

Zbog izloženosti zlostavljanju (fizičkom i psihičkom) , skoro svaka ulična prostitutka ima «svog» policajca, kojem se može obratiti za pomoć. Slična situacija, gdje prostitutke mogu zatražiti pomoć je sa drugim profesijama, kao što je ljekar, advokat i slično.

Prostitutke (strane državljanke i «domaće») , i njihova mreža najčešće dobro poznaju propise zakona zemlje u kojoj «rade», u cilju njegovog izigravanja. Ponekad, poneseni brzom zaradom, makroi i vlasnici kuća za zabavu, dozvole da se u njihovom objektu pojave polne bolesti, da dođe do tuča, reketiranja, rasturanja i zloupotreba opojnih droga.

«Posrednici u 'naručivanju nevjesti' (i međunarodnim usvojenjima - adopcijama) nisu trgovci «*per se*», ali ako u slučaju «naručivanja nevjesti» postoji prevara, podvala ili neobjavlivanje poznatih činjenica

---

¹⁰ Međunarodna pravna grupa za ljudska prava, BiH projekat (1999) . Piručnik za trening – «*Trgovina ljudima i ropstvo - Komparativni pravni pristupi i uloga Evropske konvencije o ljudskim pravima u BiH*» – Sarajevo.

¹¹ Bjelica Jelena: «*Trgovina ljudima na Balkanu, Situacija u regionu*», www.b92.net , 2001.

u vezi prirode odnosa u koji se stavlja ili kriminalne/ zloupotrebljavajuće pozadine ili namjere klijenta, posrednici se trebaju držati odgovornima kao trgovci. Iako, teoretski, posrednicima ne treba dozvoliti da zataškaju odgovornost za nepotpuno odavanje informacija, praktičan način da ih se natjera da dostave ili prikupe određene vrste informacija, može se pokazati problematičnim i traži detaljniju diskusiju. »¹²

Vlasti u FBiH, ranije rijetko a u posljednje vrijeme češće, progone osobe- najčešće muškarce, koje vode kuće za zabavu, kao i vlasnike tih kuća, jer oni, zahvaljujući podmićivanju, uživaju relativni imunitet. Kad vlasnik noćnog bara uspostavi dobre veze za meritornim ljudima u Ministarstvu unutrašnjih poslova (prije svega) i političkim strukturama, onda produžavanje vize strankinjama, sklapanje fiktivnih brakova, reket u kojem svi imaju svoj procent i slično, ide relativno lahko. U istraživanom periodu na području Federacije Bosne i Hercegovine, posebno se to odnosi na period koji obuhvata 1996. i 1997. godinu, dok je u 1999. i 2000. i narednih godina broj djela, koja su procesurana pred sudovima, u znatnom porastu. Samo u Tuzlanskom kantonu u 1999. godini, pred sudovima je procesuirano devet slučajeva koji imaju direktne veze sa prostitucijom.

Istraživanje je, također, pokazalo da se podvodači bave kupovinom, prodajom i potpunim uskraćivanjem slobode žena-prostitutki, tjeraju ih na prisilan rad, prisilno zatočeništvo, dužničko ropstvo, uz oduzimanje identifikacijskih dokumenata. Trgovci ženama, najčešće, ako ih prije toga ne uhvate, zaista prisiljavaju svoje žrtve da žive u uslovima ropstva. Koriste se prisilom, materijalnim prevarama, direktnim ili indirektnim prijetnjama, zloupotrebom vlasti, krivotvorenjem dokumenata ili lažnim predstavljanjem. Oni, obično, naplaćuju visoku cijenu za prevoz iz države iz koje dolaze u BiH i za troškove života prostitutke. Često prisiljavaju žrtve da moraju raditi sve dok ne isplate «dug».

Žene, strankinje u BiH ali i u drugim državama, koje se prostitušu, ne mogu pobjeći, zato što su zaključane i čuvane 24 sata na dan, plaše se policije u stranoj zemlji, najčešće nemaju ni identifikacijskih dokumenata i nikakve informacije gdje da se obrate za pomoć. Trgovci ženama prijete nerijetko i njihovim porodicama.

---

¹² Međunarodna pravna grupa za ljudska prava, BiH projekat (1999) . Piručnik za trening - Trgovina ljudima i ropstvo - Komparativni pravni pristupi i uloga Evropske konvencije o ljudskim pravima u BiH – Sarajevo.

«Kriminalne grupe i bande koje ostvaruju zaradu organizovanjem i posredovanjem u prostituciji, bez obzira na to da li se bave i drugim vidovima kriminalne djelatnosti, u današnjim uslovima ne mogu da izađu izvan okvira organizovanog kriminalnog djelovanja gdje mogu da dostignu razne nivoe organizovanosti. Međutim, pojedine organizacije, naročito one koje su registrovane i legalno posluju u drugim oblastima djelatnosti, ali se u pojedinim segmentima bave i kriminalnom djelatnošću uvijek će nastojati da usavrše svoju kriminalnu djelatnost obezbjeđujući njenu zaštitu, s kojim ciljem će i insistirati na uspostavljanju odgovarajućih veza sa pojedinim uticajnim licima iz političkog i ekonomskog života. Takva nastojanja ovih organizacija u pogledu zaštite njihove kriminalne djelatnosti predstavljaju indiciju koja se ne smije previditi, jer ukazuje na mogućnost usavršavanja i jačanja pozicija pojedinih oblika kriminalne djelatnosti ovih organizacija, što stvara uslove za njihov dalji razvoj ka pojedinim oblicima organizovanog kriminaliteta. Prostitucija i jeste jedan od pogodnih načina da se pojedina lica dovedu u kompromitujuću situaciju u kojoj će biti izložena određenim ucjenjivačkim zahtjevima, čije ispunjenje podrazumijeva pružanje odgovarajuće zaštite kriminalnoj djelatnosti konkretne organizacije, ali i vršenje drugih nezakonitih radnji.»¹³

«Makroi često kontrolišu žene na mnogo manje suptilan način, jer ih kao svoje vlasništvo bukvalno kupuju od drugih makroa ili trafikera. Oni u njih investiraju svoj novac, očekujući da im se on brzo vrati i to sa velikim profitom. Prostitutki koja pobjegne od makroa prijete kazna tipična za kažnjavanje odbjeglog roba, dakle smrtna kazna ili teško fizičko sakaćenje. Zapravo jedini «sigurni» način da se izbjegne osveta makroa od koga se pobjeglo jeste da se brzo nađe drugi makro, koji će onda pružiti «zaštitu» odbjeloj prostitutki. To je tipična «reket» situacija u kojoj se plaća «zaštita» onima od kojih najviše ili i jedino prijete opasnost.»¹⁴

U svojoj domišljatosti i snalažljivosti u poslu makroi su iz dana u dan sve organizovaniji i «operativniji». Oni djevojke za «zabavu» drže na sigurnom, dalje od policije i drugih institucija koje sprečavaju i

---

¹³ Bošković Mičo: «Organizovani kriminalitet - prvi dio - kriminološki i kriminalistički aspekti», Policijska Akademija, Beograd, 1998. (str. 99)

¹⁴ Mršević Zorica: „Predgovor“, u «Izbor tekstova», Milićević J., *U čemu je razlika? Trgovina ženama Prostitucija, «Žene ženama»*, «Grafika JEŽ» Sarajevo, 2003. (str.10)

osuđuju prostituciju, u stanovima i kućama, štampaju brošure sa slikama i opisom «dame» i telefonom na koji se mušterija može obratiti, te nude kućnu dostavu. Ponekad i usluge za službeni put na području Bosne i Hercegovine. Naravno, uz veću cijenu.

Usluge najčešće, u oko 70% slučajeva, naplaćuje posrednik, a sama prostitutka u oko 30% slučajeva. Istraživanje koje smo proveli na području Federacije Bosne i Hercegovine pokazuje da od naplaćenog iznosa prostitutka dobije manji dio. Nerijetko, posebno prostitutka strankinja, je u poziciji da otplaćuje iznos za koji ju je gazda kupio, te troškove za stan, hranu, garderobu, telefonske usluge i slično. To se posebno odnosi na prostitutke koje seksualne usluge prodaju u noćnim barovima, ugostiteljskim objektima i sl.

Obavljajući svoj posao prostitutke bivaju gotovo po pravilu često zlostavljane. U istraživanju koje smo proveli na području Federacije Bosne i Hercegovine, prostitutke su maltretirane od gazde u baru (oko 30% slučajeva) , a potom od mušterija (u 15% slučajeva) . To se manifestuje kroz tuču, neplaćanje za učinjenu uslugu, primoravanje na perverzije zadnje vrste i slično. Od ukupnog broja (206) evidentiranih prostitutki, njih 15 su «poželjele» obuku o samoodbrani. Manji broj prostitutki koje se prostitušu u barovima izjavile su da su hranjene loše, neke samo jedan obrok dnevno.

Na mjestima gdje se nude seksualne usluge, među mušterijama se rijetko ili gotovo nikad, u uniformi pojavljuju pripadnici policije i vojske, iako se zna da koriste usluge prostitutki. Raspoloživi podaci govore o isključenju iz policijske službe pojedinih osoba, pa i stranaca, zbog veze sa prostitucijom i sa trgovinom ljudima.

Naši podaci pokazuju da su nasilje i Posttraumatski stresni poremećaj, široko zastupljeni među nešto manje od polovine prostituiranih osoba.

Većina posrednika sa kojima smo razgovarali u toku istraživanja smatra svoj «posao» ispravnim, razmišlja otprilike kao ovaj iz Zenice: «Svaki posao od koga dobro živiš, ako ne kradeš, ne otimaš, po meni je pošten posao». Sve navedeno upućuje na zaključak, da se ovaj «biznis» vratolomno razvija, o čemu govori podatak da se pojedine «gazde» u FBiH, hvale, kako za mjesec zarađuju i do pedeset hiljada eura.

Kad se razmišlja o borbi protiv organiziranog kriminala, makar i na «lokalnim» područjima, ne treba zanemariti činjenicu da Bosna i Hercegovina nije članica Evropske zajednice i Europolu, ali se mora priznati, da kao članica Interpola, policija u Bosni i Hercegovini sa ovom organizacijom iz dana u dan ostvaruje sve uspješniju suradnju.

3. Prostitucija i ostale socio-patološke pojave

Stanje siromaštva je pogodan ambijent i opšti društveni okvir za nastanak i širenje prostitucije, ali, naravno, u sprezi sa ostalim socio-patološkim pojavama. «Prema procjenama do kraja 1998. god. 61% od ukupnog stanovništva u Bosni i Hercegovini (58% u FBiH i 64% u RS-u) nalazio se u stanju siromaštva. »¹⁵ Povećanje broja prostitutki je proporcionalno srazmjerno porastu siromaštva u našem društvu. Što je više ljudi koji žive u bijedi, to ima više očajnih žena i djevojaka, koje se odlučuju da na ovaj način dođu do novca. Svakako uz siromaštvo su i stalne migracije, pomijeranje stanovništva koje u sebi uvijek nosi traumarizirajuć posljedice.

Rezultati ranije provedenih istraživanja prostitucije, u većini zemalja, ukazuju da je najveći broj prostitutki radničkog porijekla, posebno u zemljama u tranziciji. Najčešće su to osobe čiji roditelji malo zarađuju, neredovno dobijaju plate ili jednostavno nemaju stalno zaposlenje i slično. «U Sloveniji je 94% prostitutki bez ikakvog zanimanja, u Hrvatskoj 90%, a u Beogradu 84%. Njih samo 6 do 9% imaju stalno zaposlenje i to kao barske igračice i kućne pomoćnice. Drugu, relativno brojnu kategoriju, također, čine djevojke iz zemljoradničkih i radničkih porodica, te slojeva sitnih služavki. Takođe su niskog obrazovanja, polukvalifikovane, a rjeđe kvalifikovane (konobarice, daktilografkinje, kafanske pjevačice, prodavačice) . Prostitucija im u početku predstavlja dopunsko, a kasnije dominantno i jedino zanimanje. Seksualne usluge pružaju u hotelima srednje kategorije, i to po cijeni od 50 DM do 100 DM. Podgrupu ove kategorije čine mlade i zgodne konobarice, koje

---

¹⁵ Papić Žarko: «*Opća situacija u BiH i politika međunarodne podrške* » (str. 15-39) u «*Međunarodne politike podrške zemljama Jugoistočne Evrope- (Lekcije (ne) naučene u BiH*)». Muller, Sarajevo, 2001.

rade po privatnim kafanama i restoranima. Njihovi poslodavci, zbog animiranja gostiju u jelu i piću, tolerišu njihovo prostituisanje»¹⁶

Provedeno istraživanje sa ciljem dobijanja podataka o mjestu rođenja, zanimanju i obrazovanju registrovanih prostitutki, na području Federacije Bosne i Hercegovine, govori da se najviše prostitutki regrutuje iz seoske sredine (124 ili 60, 2%) i to iz relativno siromašnih društvenih slojeva. Iz radničkih porodica je 87 evidentiranih prostitutki ili 42, 5%, a iz zemljoradničkih porodica 36 prostitutki ili 17, 5%.

Iz službeničkih porodica potiče 16 prostitutki ili 7, 8% od ukupnog broja registrovanih prostitutki, što predstavlja mali broj u odnosu na broj lica iz siromašnih slojeva društva.

Pored žena koje se na selu odaju prostituciji, tu je veći broj onih koje napuštaju selo u težnji da u gradu nađu posao ili nastave školovanje. Pretežno su takve žene nekvalificirane, bez potrebnih sredstava i u grad dolaze «onako», nasumice, bez zagarantovanog i sigurnog posla i smještaja, same se probijaju i bore sa iskušenjima, a one koje ne uspiju najčešće završavaju u prostituciji.

Kada se analiziraju **socio-ekonomske prilike** osoba ženskog spola koje se bave prostitucijom, na području Federacije Bosne i Hercegovine pokazatelji su sljedeći: Na bavljenje prostitucijom se odlučilo 158 ili 76, 7%, nezaposlenih. Ako se ovom broju doda broj učenica i studentkinja, onda je to broj od 177 ili 85, 9% prostitutki koje nisu radno angažovane. Radno angažovanih (zaposlenih) bilo je 20 prostitutki ili 9, 7%, što je značajno manji broj u odnosu na gore navedene skupine. Nepoznato radno angažovanje je kod 9 prostitutki ili 4, 4%.

Za studentkinje je karakteristično da je od njih 12, na prvoj godini studija 9, od kojih 8 nije položilo niti jedan ispit, dakle samo su upisane na studij, a 5 je izjavilo da je studij želja njihovih roditelja, ali ne i njihova.

---

¹⁶ Aćimović Draško: «Sjaj i beda prostitutki», Beograd, Biblioteka «Karibi», 1989, (str. 96)

Ukoliko se posmatraju **materijalne prilike** porodice iz koje potiču prostitutke registrovane na području FBiH, onda je vidljivo da loše materijalne prilike u porodici iz koje potiču osobe registrovane kao prostitutke imale su 142 prostitutke ili 68, 9%, što je više od 2/3 od ukupnog broja prostitutki. Srednje materijalne prilike u porodici imalo je 15 prostitutki ili 7%, a dobre 13 prostitutki ili 6%, približno iste zastupljenosti.

Rezultati sprovedenog istraživanja na populaciji 206 registrovanih prostitutki u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 1996-2000. godine, govore da najčešća situacija u porodici iz koje dolazi osoba koja se prostituše, u oko 60% slučajeva, je da su oba roditelja nezaposleni.

Alkoholizam je jedna od sociopatoloških pojava koja je u najtješnjoj sprezi sa prostitucijom.

«Budući da pripada svijetu noći i kafea, prostitucija je neodvojiva od trgovine alkoholom. Zabavljačice plaćene «na čep», tj. po prodatoj flaši, najbolji su primjer za to»¹⁷.

Egzaktnih podataka o potrošnji alkohola za Federaciju Bosne i Hercegovine nemamo, ali neka istraživanja govore da potrošnja alkohola raste. Samo «radno mjesto» gdje, najčešće, boravi prostitutka (kafane, barovi, hoteli) , kao i ambijent u stanu, iznajmljenoj vikendici, hotelskoj sobi, imaju uticaja na to da ne samo klijenti, nego i prostitutka pije alkoholna pića.

Mnoge osobe ženskog spola koje se bave prostitucijom karijeru završe sa teškim oboljenjima, pa čak i smrću, zbog eksploatacije, prisilne trudnoće, abortusa, zaraznih bolesti, alkoholizma.

Iz sprovedenog istraživanja na području Federacije Bosne i Hercegovine u periodu od 1996. do 2000. godine, rezultati istraživanja pokazuju da oko 70% prostitutki konzumira alkohol, od čega se 20% opija. Isto tako, izvjesno je da su i alkoholičari česti klijenti prostitutkama. Prema izjavama pet intervjuisanih prostitutki, alkohol i droga pomaže im da «otupe» emocionalni bol izazvan nasiljem i eksploatacijom.

---

¹⁷ Mršević Zorica: „Ugrožavanje zdravlja-Fizičko zdravlje“, u „Izbor tekstova“, Milićević J., *U čemu je razlika? Trgovina ženama Prostitucija, "Žene ženama", „Grafika JEŽ“* Sarajevo, 2003. (str. 31)

Narkomanija se posljednjih godina velikom brzinom širi u cijelom svijetu, a posebno u zemljama koje su u tranziciji. Pojedini istraživači tvrde da se sa porastom broja mladih koji uzimaju drogu povećava i broj prostitutki.

(Prema Milićević J., 2004, str. 31) : «Prostitucija je povezana s narkomanijom. Nekada su svodnici zabranjivali korištenje droge na mjestima prostituisanja. Danas u nekim gradovima više od 50% prostitutki koristi narkotike. Neke ih koriste da 'zaborave' ili podnesu svoje stanje, a neke se, opet, prostitušu da bi nabavile drogu. U nekim slučajevima droga je postala oružje koje koriste svodnici da bi zadržali svoje žrtve». Isti autor navodi: «Kao lične razloge zbog kojih se odlučuje da uđe u svijet prostitucije prostitutka navodi... c) Droga: mladoj osobi, koja koristi tešku drogu, dnevno može biti potrebno oko 200 eura i upravo zbog toga ona počinje da se bavi prostitucijom. Ipak, manjak novca nikada nije jedini i dovoljan razlog za bavljenje prostitucijom».

Prema Špadijer-Džinić, J. (1988, str. 35) : «U SAD se procjenjuje da oko polovine prostitutki uzima drogu».

Gotovo da je u svijetu, uobičajeno, da je prostitutkama svojstvena upotreba droga i alkohola, kao način života u kojem se lakše podnosi svakodnevna stvarnost ispunjena prevarama, švercom, neurednim životom, pritiscima i maltretiranjem podvodača, strahom od racija i hapšenja. Ali, dio objašnjenja zašto veliki broj prostitutki uzimaju drogu nalazi se, između ostalog, i u namjeri podvodača i vlasnika da prostitutku učini «ovisnicom» koja će «otplaćivati» dug i koja bez droge neće moći živjeti. U sprovedenom istraživanju na području Federacije Bosne i Hercegovine oko 20% žena koje se bave prostitucijom koristilo je «lakše» droge, a njih 5% «teže» droge. Njih tri su razmišljale o liječenju zbog ovisnosti o alkoholu ili drogi. Jedna od intervjuisanih žena je izjavila da nakon uzimanje «doze» može izdržati i najveće perverzije koje i «najmaštovitiji» mušterija zahtijeva.

Na kraju, kada postane ovisnik, žena koja se bavi prostitucijom, radi samo za drogu. Takve osobe, najčešće, prate depresivna stanja, pokušaji ili izvršenje suicida, teška oboljenja i na kraju, smrt u ponižavajućim okolnostima.

Kockanje «postaje društvena devijacija kada prestane da bude igra i postane stalni obrazac ponašanja («svijet igre prelazi u svijet realnosti», R. Kajoa) , zbog čega izaziva brojne i često ozbiljne društvene i psihološke posljedice» (Prema Špadijer-Džinić J. 1988.) . Kockanje je uvijek bilo predmet pažnje kriminologa zbog povezanosti kockanja sa kriminalitetom. To je socio-patološka pojava koja je, kao i prostitucija, u većini država zakonom zabranjena. Veza kockanja sa alkoholizmom, besposličarenjem pa i prostitucijom, objašnjava se negativnim djelovanjem kockanja koje se pojačava i djelovanjem svih drugih oblika devijantnog ponašanja, ili se, obratno, dejstvu ovih devijacija pridružuje i kockanje, kao sredstvo sticanja novca. Isto tako je poznato, da su gotovo uvijek, na mjestima gdje se obavlja kockanje prisutne i prostitutke, kao dio jedinstvene organizacije koja pruža ugođaj sa ženama. U istraživanju sprovedenom u Federaciji Bosne i Hercegovine profesionalnim kockarima prostitutke u početku služe za druženje i zabavu, a na kraju «programa», kao po pravilu, i za seksualne usluge.

Samoubistvo je relativno česti način završetka života žene koja se bavi prostitucijom, zbog toga što prostitucija duboko pogađa ličnost i ostavlja posljedice kako na psihičkom, tako i na emotivnom planu. Iza varljivog sjaja i lažne lakoće skrivaju se patnje i problemi identiteta koji su skupljeni od ranog djetinjstva. U sredini u kojoj je veoma rasprostranjeno korištenje sedativa, stalna neuravnoteženost između svakodnevnog ponašanja i neostvarenih želja, za posledicu imaju različite psihološke poremećaje. U nekim slučajevima to vodi do depresija i pokušaja samoubistva. Osim toga, odavanje prostituciji može da dovede do opasne psihičke destrukcije, zato što izaziva osjećanje krivice. Sa druge strane, iako je njihov slučaj nešto drugačiji, ni klijenti ni svodnici ne izlaze neoštećeni iz prostitucionih odnosa. U sprovedenom istraživanju na području Federacije Bosne i Hercegovine pet intervjuisanih djevojaka je izjavilo da često pomisli da sebi «prekrati muke», dok je jedna priznala pokušaj samoubistva, prekomjernim konzumiranjem tableta.

Sigurno je da složeni odnosi između prostitucije i drugih socio-patoloških pojava, koje su, svaka za sebe, specifične i posebne, dovode do toga da se i prostitucija mijenja i prilagođava vrijednosnim normama i osobnostima svih tih drugih socio-patoloških pojava. To se mora imati u vidu u borbi protiv trgovine ženama i prostitucije koja je s tom trgovinom neposredno povezana.

4. Zaključak

Prema većini istraživanja, prostitucija je neodvojiva od organiziranog kriminala najvišeg ranga, u koji su upleteni, osim trgovaca ljudima, makroa i ugovornika, još i korumpirane vlasti i oni koji treba da se bore sa ovim kriminalom. U tretiranju ove pojave, međutim, i novinari, i policija i pravosudni organi susreću se sa nepremostivim problemom tajnja, ćutnje, nedostatka izvora i dokaza da bi se ovaj fenomen jasno definisao i, shodno tome, sankcionisao. Pa, ipak, prostitucija je tu, oko nas, još jedna od «javnih tajni», o kojima se govori u pola glasa, isključivo u krugovima koji su upućeni u njene tajne. Ni «prijateljicama noći», ni klijenteli, ni posrednicima nije u interesu da bilo šta procuri u javnost, jer svako od njih, na svoj način, stiče prihod učešćem u poslovima «najstarijeg zanata».

Problem «najstarijeg zanata», sa kojim se susreću savremena društva, pored moralnog, zdravstvenog i socijalnog aspekta, sve više postaje i problem ekonomske prirode. Milijarde eura završavaju u crnim kasama kriminalnog miljea, a prostitutke se suočavaju sa teškim zlostavljanjima, te socijalnom i zdravstvenom nesigurnosti. Prostitucija je neodvojiva i u čvrstoj simbiozi sa drugim socio-patološkim pojavama, kao što su kriminal, siromaštvo, alkoholizam, narkomanija, skitničenje, brakolomstvo, suicid i drugo, a naročito sa trgovinom ženama radi prostitucije, kao oblikom međunarodnog organiziranog kriminala.

U istraživanom periodu, (1996-2000. god.) , Federacija BiH i kantoni, zbog tako uređenih odnosa u svim sferama društvenog i političkog života, postali su pogodan teren za «pranje novca», spregu kriminalno aktivnih lica sa kriminalcima drugih država, posebno u visoko profitabilnim aktivnostima kao što su prostitucija, droga i drugo.

Povećanje broja prostitutki je proporcionalno sa porastom siromaštva u našem društvu. Što je više ljudi koji žive u bijedi, to ima više očajnih žena i djevojaka bez perspektive koje se odlučuju da na ovaj način dođu do sredstava za život, što nedvosmisleno predstavlja najzastupljeniji uzrok da se žene odlučuju na bavljenje prostitucijom. Bitna karakteristika društvene reakcije na prostituciju, u Bosni i Hercegovini, ogleda se u kažnjavanju i sprečavanju profesionalizacije i komercijalizacije prostitucije, kao i sprečavanju povezivanju

prostitucije sa ostalim socio-patološkim pojavama, posebno kriminalom. Veoma je teško dati odgovor na pitanje koje se nezaobilazno nameće: «Da li program prevencije u Federaciji Bosne i Hercegovine obuhvata organizovane socijalne, ekonomske, kulturne, vaspitne, mentalno-higijenske mjere, čije bi dejstvo bilo usmjereno na rješavanje nezaposlenosti, loših materijalnih uslova života, migracije i drugih pojava koje pospešuju prostituciju?»

Problemu prostitucije, posebno na polju prevencije ali i rehabilitacije osoba koje se bave prostitucijom i koje postaju žrtve trgovine ženama, u Federaciji Bosne i Hercegovine se još uvijek prilazi parcijalno, iako se poslednjih nekoliko godina, čine pozitivni pomaci. Za pohvalu je spektar aktivnosti koje poduzimaju nevladine organizacije i različita udruženja, u pogledu inicijativa za regulisanje prostitucije i statusa prostitutki.

Nažalost, još nisu u potpunosti stvorene potrebne, pravne, materijalne, organizacione i stručne pretpostavke, za prevenciju prostitucije. Nisu stvoreni uvjeti za ranu detekciju, edukaciju i zapošljavanje lica koja se prostitušu. Prevencija nije u dovoljnoj mjeri stručno osmišljena, prema zahtjevima modernog doba i dalje ima status socijalno-humanitarne zaštite.

Veoma je izraženo odsustvo koordinacije i integracije subjekata u procesu ostvarivanja socijalne zaštite, što se negativno reflektira na prevenciju prostitucije. Težište društvene akcije u suzbijanju i prevenciji prostitucije pored ostalih aktivnosti, trebalo bi da bude i na unapređenju djelatnosti socijalne zaštite, a ne na represivnim mjerama.

1. Introduction

According to a historical review, a prostitution phenomenon is as almost old as as a human kind itself. It has been said that the prostitution is'' the oldest profession in the world''. ther is a negative attitude toward prostitute, followed by general judgment of a community, labels and rejection. A Prostitute is an extreme expression for submission of a woman, her treating as merchandise, (thing) , and usage of sex exclusively for material existence. In Europe the first bordellos were established in XIII century. Development of each society is mostly followed by a chain of socio-pathological occurrences, so that bordellos and places for prostitution become an inseparable part of a social life. In all epochs and societies ruled by Misery and poverty, together

with all side effects (system without social protection, criminal, begging, wandering, gambling, alcoholism, misuse of intoxicating drugs, raping, blackmail, hard misdemeanor) , at the same time there is a rise of a prostitution.

Although there were some attempts in order to destroy prostitution as" a social evil "in"perfect societies" on the way to communism, prostitution bloomed up in the countries of the former eastern block, but without legislative.

We could claim today that the commercialized sexuality become an inseparable part of a social structure, and its the most denuded aspect is a prostitution.

According to the newest explorations in the modern and contemporary world " sex industry" is expanding. This is about a phenomenon which is; so far, in the world more detailed, but in our country drew attention to the researchers in classical studies just superficially and partially.

In the late seventies in the most of the European countries some radical and innovative legislative forms were proposed and applied toward the prostitution. According to the result of a research conducted in Federation of Bosnia and Herzegovina from 1996 to 2000 there is no doubt that the prostitution exists with tendency of spreading out and appearing throughout a new appearances: mediation, pimping, enabling performance of promiscuity, especially with juveniles. Deciding to perform a research of this socio-pathological phenomenon we start up from the fact that the prostitution became an intensive phenomenon in the post five-year war period, with a day to day growth, which is inexorably confirmed by results of the conducted research. Only 5 years after the war, the prostitution in Bosnia and Herzegovina, which applies that the same happened in Federation of Bosnia and Herzegovina, became the real industry. For the last 5 years we are witnesses that many Agencies has been established offering erotic and other services; escort, picnic, excursion, acquaintanceship etc, were mediators take a great deal of income, and gain profit.

Key words: Prostitution, females, Federation of Bosnia and Herzegovina, social protection, criminality, begging, wandering, gambling, alcoholism, drug addiction, suicide, prevention, rehabilitation.

LITERATURA:

- Aćimović Draško: *Sjaj i beda prostitutki*, Beograd, Biblioteka «Karibi», 1989.
- Adžajlić-Djedović A. : «*Prostitucija u Bosni i Hercegovini-Pravni aspekt*», Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka Sarajevo, 2002.
- Bjelica Jelena: «*Trgovina ljudima na Balkanu, Situacija u regionu*», [www. b92. net /](http://www.b92.net/), 2001.
- Bošković Mićo: «*Organizovani kriminalitet - prvi dio - kriminološki i kriminalistički aspekti*», Policijska Akademija, Beograd, 1998. (str. 99)
- Dječija prostitucija treći zločin u svijetu», Podaci UNICEF-a Dnevni avaz, [www. avaz. ba](http://www.avaz.ba), Sarajevo, 14. 12. 2001.
- Duško Miljuš, [www. večernijlist. hr](http://www.vecernijlist.hr), Večernji list, Mostar, 08. 08. 2002.
- Ganić Muamera: «Uloga Interpola u borbi protiv trgovine ljudima», *Securitas*, Časopis za teorju i praksu sigurnosti- journal of Security theory and praxeology, Godina 1. Broj 2, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2002. (str. 159)
- Leo Tindemans: *Nedovršeni mir, Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan / Leo Tindemans, predsjednik...* (et. al) ; preveo sa engleskog Mijo Pavić, 1999.
- Marković Tomislav: *Prostitucija* (skripta iz socijalne patologije) , Sveučilište u Zagrebu-VDŠ, Zagreb, 1965.
- Međunarodna pravna grupa za ljudska prava, BiH projekat (1999) . Pručnik za trening – «*Trgovina ljudima i ropstvo - Komparativni pravni pristupi i uloga Evropske konvencije o ljudskim pravima u BiH*» – Sarajevo.
- Milićević Jadranka: *U čemu je razlika? Trgovina ženama Prostitucija, "Žene ženama"*, Sarajevo, 2004.
- Milosavljević Mladen: «*Ilegalne migracije, krijumčarenje i trgovina ljudima-planetarni problem-odabrani aspekti-aktuelna situacija u BiH*», *Securitas*, Časopis za teorju i praksu sigurnosti- journal of Security theory and praxeology, Godina 1. Broj 2, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 2002, (str 105)
- Mršević Zorica: „Predgovor“, u „Izbor tekstova“, Milićević J., *U čemu je razlika? Trgovina ženama Prostitucija, "Žene ženama"*, „Grafika JEŽ“ Sarajevo, 2003. (str. 10)

- Papić Žarko: «*Opća situacija u BiH i politika međunarodne podrške*» (str. 15-39) u «*Međunarodne politike podrške zemljama Jugoistočne Evrope- (Lekcije (ne) naučene u BiH)*». Muller, Sarajevo, 2001.
- Šarić Hariz: «*Fenomen prostitucije u Federaciji BiH u periodu 1996. – 2000. godine*», doktorska disertacija, 2005. god
- Špadijer-Džinić, J. : *Socijalna patologija (sociologija devijantnosti)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.